

STŘEDOVĚKÉ FORTIFIKACE MEZI LOMCEM A TŘEBONÍNEM U ČÁSLAVI

Jan Kypta
Filip Laval
Jiří Marounek
Zdeněk Neustupný

Předmětem článku jsou tři středověké fortifikace ležící jihozápadně od Čáslavi (okres Kutná Hora). Lesem pohlčená sídla jsou v krajině snadno identifikovatelná podle výrazných relikтів obvodového opevnění. Na popis lokalit navazuje diskuse o jejich účelu a dataci. Součástí obrazového doprovodu jsou detailní situační plány. Dvě z fortifikací lze interpretovat jako nedostavěné menší hrady. Třetí lokalita představuje charakteristický příklad opevněného sídla nižší šlechty.

Klíčová slova: Čáslavsko – středověké osídlení – hrad – tvrziště – fortifikace – nižší šlechta

Medieval Fortifications between Lomec and Třebonín near Čáslav

The article deals with three medieval fortifications situated southwest of Čáslav (Kutná Hora District). Fortified seats engulfed by forests are easily identified in the landscape through the well-marked relics of the perimeter fortification walls. The purpose and dating of the localities follow their description. Detailed situation plans of the sites are included. Two of the fortifications can be interpreted as incomplete smaller castles. The third locality is a typical example of a fortified manor of the lower nobility.

Keywords: Čáslavsko – medieval settlement – castle – fortified manors – fortification – lower nobility

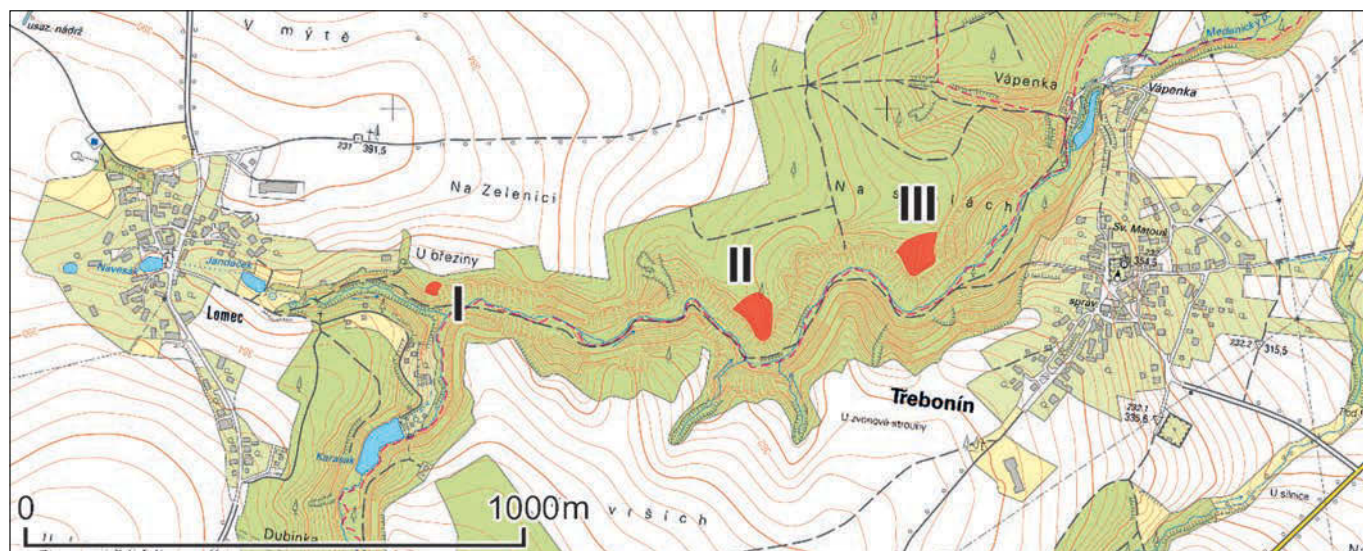
<https://doi.org/10.56112/psc.2022.2.03>

Úvod

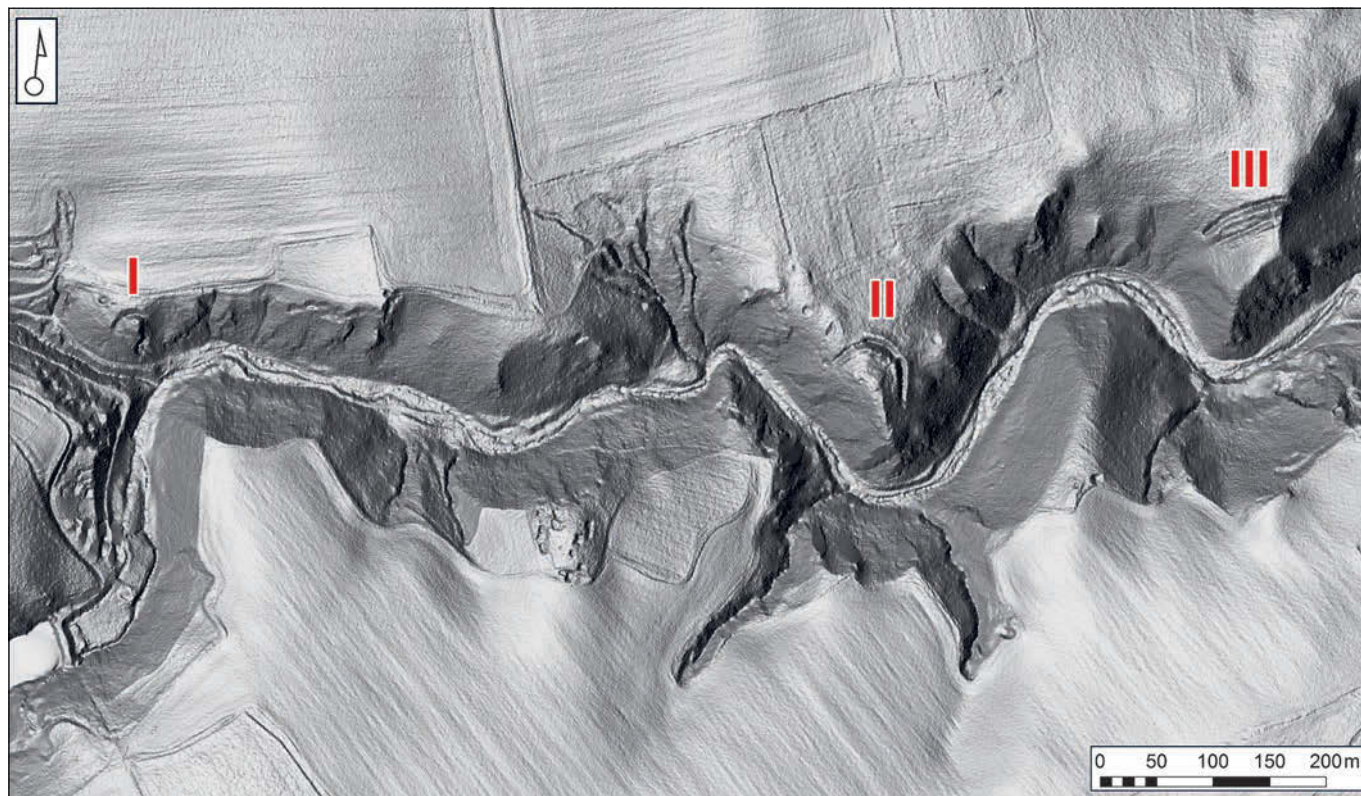
Krajina jihozápadně od Čáslavi, na geomorfologických mapách zahrnovaná do Hornosázavské pahorkatiny, je protkána několika výraznými potočními údolímí o hloubce až 50 m. Do Čáslavské kotliny stékající vodoteče obnažily nesčetné skalní útvary, které umocňují strmost a značnou členitost údolních svahů. Erozními procesy vzniklo nad potoky velké množství ostře vymodelovaných ostrohů, z nichž řada představovala vhodné polohy pro výstavbu opevněných sídel. Několik terénních výběžků bylo k danému účelu skutečně využito, nejčastěji ve vrcholném středověku. Tři takto staré fortifikace, situované v krátkých rozeztupech na okraji výrazného údolí nad levým břehem Medenického potoka, nalezneme mezi vesnicemi Lomec a Třebonín (okres Kutná Hora). Ze strany archeologie se jim už dostalo pozornosti. K úrovni dosavadního poznání se blíže vyjádříme při diskusi nad jejich účelem a datací. Této kritické debatě předradíme popis terénních relikтів. Úvodem je

ale vhodné předeslat několik základních skutečností z historie výzkumu, abychom objasnili důvody našeho zájmu o dané lokality.

Trojice fortifikací mezi Lomcem a Třebonínem se v hledáčku archeologie ocitla v 70. letech minulého století, když se v rámci oboru začínala rozvíjet specializace na problematiku středověkého osídlení. Dotčené lokality byly reflektovány v příkladové studii o genezi osídlení na katastru Třebonína (*Smetánka – Škabrada 1975*). Ovšem pouze jedna ze tří fortifikací se v tomto článku dočkala bližší pozornosti, ostatní byly zmíněny jen na okraj. Poznání všech tří fortifikací od té doby nijak nepokročilo, a to ani v dokumentační rovině, což představovalo nejcitelnější část dluhu. V literatuře bychom k jedné z trojice fortifikací bezvýsledně hledali plán. Dosavadní dokumentace dvou dalších si dlouhodobě žádala náhradu za podstatně kvalitnější plány, protože publikovány byly pouze skici, byť jejich autoři poměrně výstižně zachytili terénní situaci. Nově pořízené, v tomto článku prezentované plány umožňují

Obr. 1: Trojice fortifikací na katastrálním území Lomec, okres Kutná Hora (podkladová mapa ČÚZK).

Obr. 2: Trojice fortifikací, digitální model terénu (zpracoval J. Marounek na podkladě dat ČÚZK).

důkladnou komparaci lokalit, což nás u dvou ze tří fortifikací přivádí k závěrům, které nejenže prohlubují, ale také dosti korigují představy publikované ve výše citovaném článku. Reinterpretace vychází z detailů terénních situací, jichž si dosavadní bádání nepovšimlo. Znovu se tak ukazuje účelnost precizní dokumentace.

Všechny tři fortifikace leží na katastrálním území Lomec, které je nápadně asymetrické. Jeho nepravidelný tvar je hlavně způsoben výrazným výběžkem směřujícím k sousednímu Třebonínu. Všechny tři fortifikace leží právě v tomto výběžku, přičemž dvě větší se nacházejí v podstatně menším odstupu od intravilánu Třebonína než od intravilánu Lomce. Nutno ale hned zdůraznit, že vzdálenost měřená vzdušnou čarou je poněkud matoucí, protože přístup od Třebonína je ztížen hlubokým údolím Medenického potoka. Asymetrický tvar lomeckého katastru není v okolí abnormální, právě naopak. Průběhy katastrálních hranic do velké míry determinoval členitý krajinný reliéf.

Popis terénních reliktů

Fortifikace I je situována 520 m od návsi Lomce a v relativně větším prostorovém odstupu od dvojice dalších fortifikací (630 a 950 m). Vůči nim se zásadně odlišuje celkovou formou, rozměry i morfologií opevnění. Jedná se o kuželovitý útvar s rovným temenem o výměře 95 m². Centrální pahorek je na přístupové straně ohraničen příkopem hlubokým 2–2,5 m. Tento umělý zářez čtvrtkruhového průběhu na obou koncích dobíhá k ostré terénní hraně. Východní a jižní strany pahorku jsou tvořeny přirozenými srázy se skalními výchozy. Na mírně zvlněném temeni pahorku nepozorujeme stopy zástavby ani případného náspu podél eskarpny příkopu. V severovýchodním koutu je temeno pahorku uměle sníženo v pravidelné čtverhranné ploše. Tato mělká prohlubeň představuje částečně zasypanou sondu z archeologického výzkumu, provedeného v roce 1988 J. Valentovou za účelem získání

datačního materiálu. Autorka výzkumu se v náleзовé zprávě zmiňuje o dvojici výrazných výkopů v západní části pahorku, které budily dojem amatérských vykopávek (Valentová 1989a). Obrisy těchto zásahů dnes nejsou patrné, na rozdíl od její sondy.

Další novodobé terénní zásahy souvisejí s cestou, jež vede napříč příkopem uprostřed jeho průběhu. Do doby existence sídla naopak klademe relikt cesty, která sbíhala ve svahu pod hranou údolí a vedla k jižnímu konci příkopu, kde se připojovala k jeho dnu. Relikt původní cesty má podobu úzkého terasového stupně o šířce kolem 1,7 m. Uměle vytvořen, nebo zčásti upraven byl terénní stupeň při jižním úpatí centrálního pahorku. Na této plošině, dnes silně poznamenané erozními procesy, mohla být situována zástavba, která příp. mohla přesahovat i do jižního, nálevkovitě utvářeného konce příkopu. Tato využitelná plocha dosahuje stejné výměry jako temeno pahorku. Stopou zástavby může být konvexní trojúhelníkový útvar při úpatí centrálního pahorku na jižním konci příkopu.

Na předpolí fortifikace, v těsné blízkosti příkopu, se nachází výrazná zdvojená jáma, již spojujeme s těžební činností prospektorského rázu. Podél hrany údolí východním směrem narazíme na řadu analogických objektů. Svah údolí pod fortifikací je zčásti pozměněn kamenolomem.

Při archeologickém výzkumu v roce 1988 získala J. Valentová v sondě na temeni pahorku nevelký soubor keramických střepů ze tří časových horizontů (Valentová 1989a). Nejstarší složku představují omleté střípky ze středohradištního období, které představují doklad osídlení daného prostoru už v raném středověku. Na rozdíl od autorky se však domníváme, že nijak nesouvisejí s existencí předmětné fortifikace. Druhou složkou jsou střepy, které můžeme jen rámcově datovat do 2. poloviny 13. až do 14. století. Tyto se vztahují k době existence fortifikace. Nejmladší a nejpočetnější složku souboru představují glazované střepy raně novověkých nádob. Tyto nálezy svědčí o nějakých aktivitách na ploše fortifikace v době po jejím opuštění. Při archeologickém výzkumu se nepodařilo zachytit stopy zástavby.

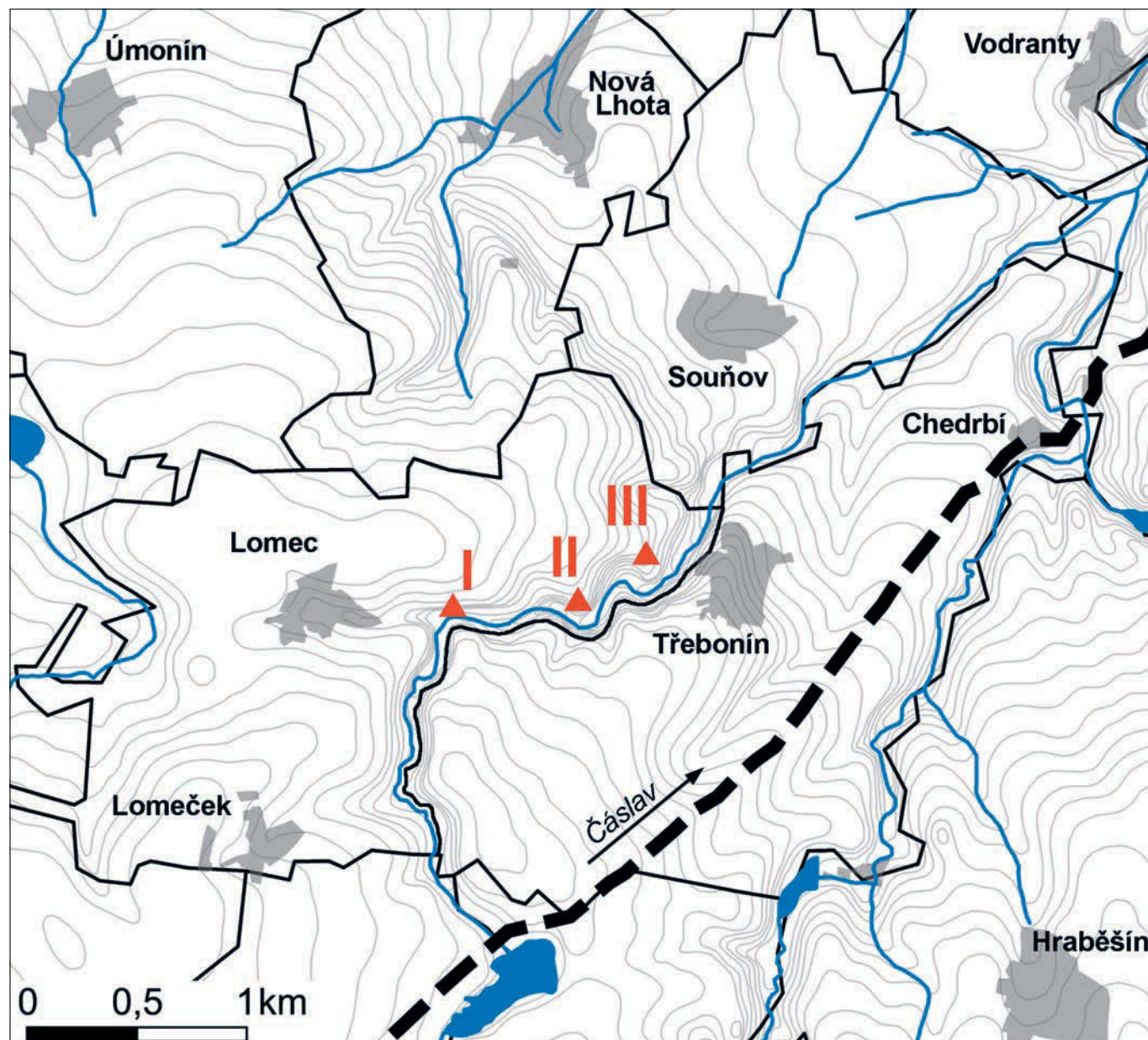
Fortifikace II zaujala úzký konec výrazného ostrohu. Vnitřní plocha, která se směrem do týlu výrazně zužuje, je zčásti obehnaná soustavou čtyř liniových prvků rozdílných dimenzí. Tři z těchto prvků jsou řazeny bezprostředně za sebou, přičemž tvoří mohutnou čelní bariéru. Za ní probíhající čtvrtý liniový prvek (nizoučký násep) je naopak odsazen, a navíc je značně subtilní, resp. snadno přehlédnutelný při terénním průzkumu. Probíhá v podstatě na vnitřní ploše fortifikace, nepředstavuje však linii, která by ji dělila na více částí. Opevnění na severozápadní (nejlépe přístupné) straně v přímém úseku přetíná temeno ostrohu. Pak se v širokém oblouku stáčí k východní straně ostrohu, kde probíhá znovu přímo, přičemž ve svahu směřuje k závěru ostrohu. Nedobíhá však až ke skalnatému konci ostrohu.

Čelní bariéra je tvořena dvěma náspy a mezilehlým příkopem. Zatímco příkop probíhá v celém průběhu opevnění, náspy jej lemují jen částečně. Vnější násep vede pouze na severovýchodní a východní straně, což kontrastuje s jeho absencí na nejlépe přístupné straně – na temeni ostrohu. Zde byl podél příkopu vyhozen jen vnitřní násep, který však chybí na východní straně, což ale nepřekvapuje vzhledem k terénní

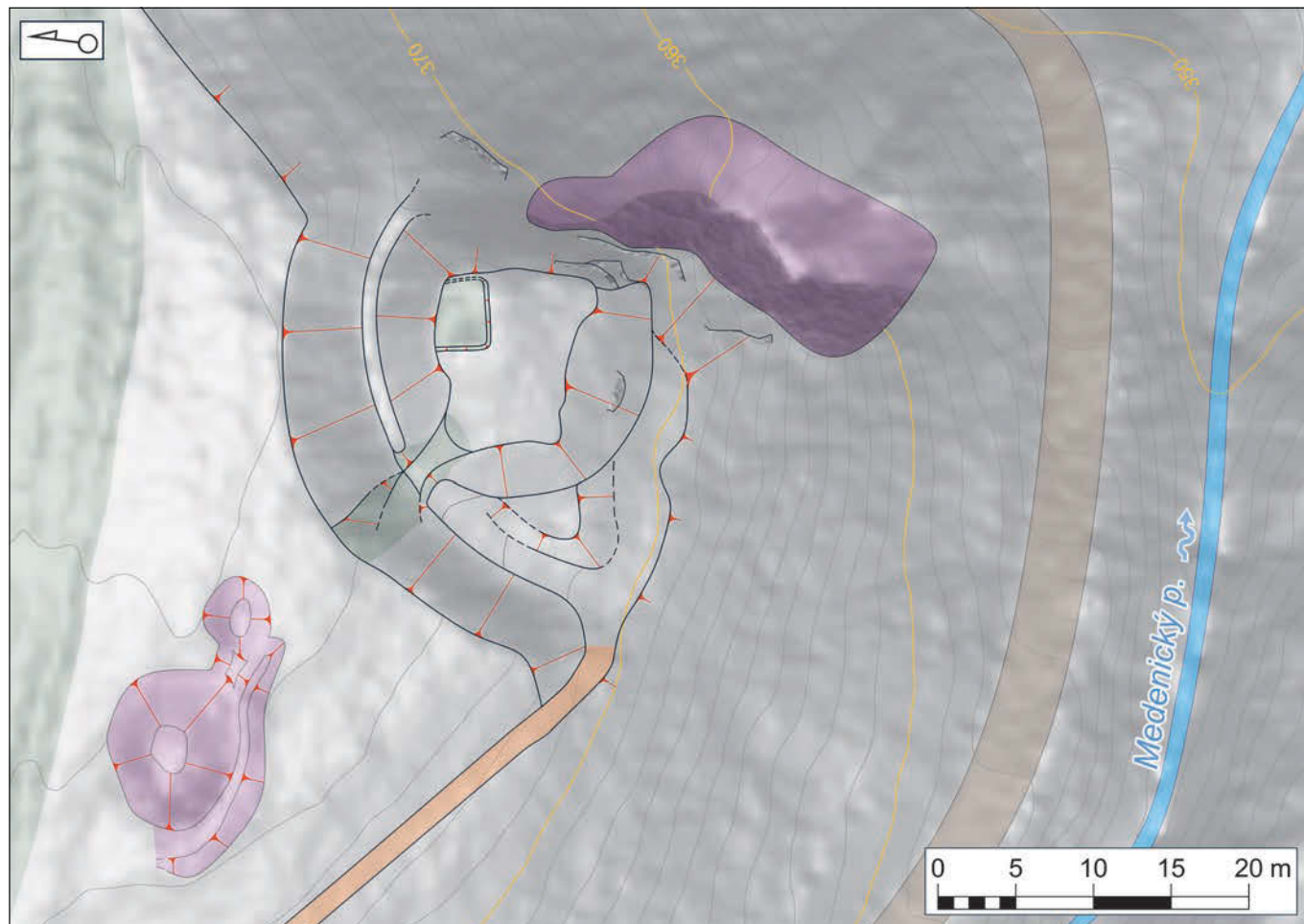
konfiguraci. V těchto místech opevnění probíhá v poměrně prudkém svahu, takže eskarpa příkopu nabývá formy terasového stupně. Navíc je horní hrana eskarpy výrazně převýšena oproti koruně vnějšího náspy (až o 4,5 m).

V morfologii čelní bariéry nelze přehlédnout jednu zarážející skutečnost. V podstatě okamžitě si všimneme, že opevnění je nejslabší na nejlépe přístupné straně (v severozápadním úseku) a mnohem mohutnější ve zbývajícím průběhu, kde byl případný útok významně ztížen terénní konfigurací. Tento markantní rozdíl jednoznačně svědčí o nedokončeném stavebním záměru. Soustava zemních prvků zůstala v provizorním stavu paradoxně v úseku, kde probíhá přes temeno ostrohu. Uvedený závěr vychází z několika pozorování.

Nejnápadnější známkou nedokončeného stavebního záměru je ostrý zlom v dimenzích příkopu, který pozorujeme uprostřed severní strany. Dno příkopu zde náhle klesá k východu: prudce šikmý stupeň dosahuje výšky 2,2 m. Rozdíl není patrný pouze v hloubce příkopu, ale také na tvaru jeho dna i na průběhu celkové profilové křivky. Východně od předělu jsou obě jeho stěny strmější a dno úzké, západně od předělu jsou stěny o dost méně skloněné a dno je podstatně širší. Náh-

Obr. 3: Schéma katastru Lomce a okolních vsí. Fortifikace (I–III) leží ve výrazném výběžku, který směřuje k sousednímu Třebonínu (okres Kutná Hora). Prerušovanou linií vyznačena cesta do Čáslavi (vytvořil Z. Neustupný).

Obr. 4: Fortifikace I – tvrziště. Jako podklad použit digitální model terénu. Legenda: zelená – novodobé poškození; fialová – těžební jámy; hnědooranžová – původní cesta; tmavě hnědá – současná cesta (zaměření a kresba autoři, 2022).

lá změna v tvaru příkopu je zvýrazněna podobou obou náspů. Přesně v místě výškového zlomu dna příkopu vyznívá vnější násep. Vnitřní násep zde sice probíhá bez přerušení, avšak přímo nad zlomem dna příkopu se markantně mění jeho tvar. Západně od daného místa – čili, jak znovu připomínáme, na nejlépe přístupné straně z předpolí fortifikace – je násep podstatně užší a nižší. Koruna náspu tímto směrem klesá o 1,2 m.

Proměnlivá morfologie výše popsaných prvků opevnění se samozřejmě projevuje i na širokém rozsahu jejich profilových křivek. Dno příkopu je nejhlubší na severovýchodní straně, v úseku obloukovitého stočení. Zde je vůči koruně vnějšího náspu sníženo až o 2,5 m a vůči koruně vnitřního náspu až o 5 m. V obloukovitém úseku se výška vnějšího náspu na straně proti předpolí pohybuje v rozpětí 0,8–1,2 m. Na mohutnosti nabývá ve výrazném svahu, tzn. na východní straně, kde je koruna oproti vnější patě převýšena až o 2,5 m. Výškový rozdíl mezi dnem příkopu a korunou vnitřního náspu je značně proměnlivý. Na severozápadní straně, kde opevnění přetíná přístupovou šíjí, činí nejvýše 1,4 m, na severovýchodní straně dosahuje k 5 m. Podobné rozdíly shledáváme i na druhé straně vnitřního náspu. Zatímco v severozápadním rovném úseku je jeho koruna oproti vnitřní patě převýšena nanejvýš o 0,5 m, v obloukovitém severovýchodním úseku až o 1,2 m.

Při průzkumu si všimneme ještě jedné skutečnosti, která dobře zapadá do představy, že fortifikace nebyla dokončena. Na severovýchodní straně, přesně na rozhraní obloukovitého a přímého úseku opevnění, je příkop přerušen rampovitým vstupním koridorem se sedlovitě utvářeným temenem. Na první pohled se může zdát, že dané přerušení je druhotné, tedy že zde byl příkop někdy po zániku fortifikace přerušen

nasypaním rampy, která zpřístupnila ohrazenou plochu. Tato úprava by však nedávala smysl. Z logiky věci vyplývá, že takový druhotný přístup by byl zřízen jinde, a sice na severozápadní straně, kde je příkop mnohem mělký a vnitřní násep nízký, a kde navíc chybí vnější násep. Ostatně právě zde existuje očividně druhotný zásah v podobě lesní cesty směřující do ohrazené plochy. Terénní úpravy související se zřízením této cesty se jednoznačně jeví jako mnohem méně namáhavé, než by bývaly byly zásahy spojené se zdánlivě druhotnou rampou na severovýchodní straně opevnění. Proto tento hřbet nepovažujeme za druhotný zásah do podoby opevnění, nýbrž za původní komunikační prvek. Interpretujeme jej jako neodkopanou partii podloží, která měla být odstraněna až v samém závěru výstavby opevnění. V průběhu výstavby sloužila jako komunikační koridor. Rampa se zkrátka zachovala proto, že opevnění jako celek nebylo dokončeno. V rozestavěném stavu patrně zůstal i jižní konec opevnění. Nasvědčuje tomu přerušení příkopu. Připustit ale musíme i možnost, že dané přerušení vzniklo dodatečně, a sice přirozeným sesutím příkrého svahu nad příkopem.

Podivně působí čtvrtý liniový útvar, který řadíme k prvkům obvodového opevnění. Jedná se o nízký násep na vnitřní ploše fortifikace, který obloukovitě přetíná temeno ostrohu. Patrný je až při soustředěnějším pohledu, protože jeho výška kolísá mezi 10 a 20 cm. Interpretovat jej patrně můžeme jako kotvení dřevěné zábrany.

Na vnitřní ploše nenalézáme stopy případné zástavby. Napadné jsou však útvary po obou stranách vstupního koridoru, který fungoval v době výstavby opevnění. Z nich zaujmou zejména ty, které jsou situovány severně od nástupu na rampu-

vitý přechod příkopu. Vnitřní stěna obvodového náspu je zde značně členitá, což nasvědčuje existenci nějaké stavby vsazené do tohoto zemního tělesa. Výměra opevněného prostoru činí 0,19 ha, protože se však některé jeho části nacházejí ve velice prudkém svahu, odhadujeme využitelnou vnitřní plochu na 0,14 ha.

Terénní reliéf v ohrazeném prostoru je na mnoha místech členěn skalními výchozy různých tvarů a rozměrů. Na rozdíl od autorů předchozího průzkumu, si nemyslíme, že „opevněná plocha vykazuje určité i když značně nejasné členění, podmíněné spíše situací skalnatého podloží“ (Smetánka – Škabrada 1975, 78). Pokud by v opevněném prostoru vznikala výraznější zástavba, nezbytně by docházelo k větším terénním úpravám, což nepozorujeme. Přestože je terénní reliéf na temeni ostrohu i na jeho úbočích ve výrazné míře tvořen skalními výchozy, na jejich zaměrování jsme rezignovali – z důvodu obrovského množství a tvarové komplikovanosti výchozů.

Na ohrazené ploše i v blízkém předpolí fortifikace narazíme na stopy montánních aktivit v podobě prospekčních jam různé velikosti. Z prostorových vztahů vyplývá, že jsou v superpozici s fortifikací. Intuitivně je klademe do pozdější doby. Lokalita je jen minimálně dotčena novodobými zásahy. Jediné větší poškození způsobila lesní cesta v ose temena ostrohu.

Fortifikaci II, nazvanou Hrádek u Třebonína, zatím nejpodrobněji popsal K. Čermák na konci 19. století (Čermák 1887). Při návštěvě lokality vyhotovil hrubou skicu reliktů fortifikace, uloženou v Městském muzeu a knihovně v Čáslavi (reprodukce viz Tomášek 2004). Z Čermákova textu zřejmě vychází heslo o „tvrzi“ u Třebonína v pozdější soupisové publikaci (Šimek a kol. 1989, 499). V krátkém textu zaujme informace, že „povrch tvrziště je nerovný a v 19. století zde

bylo při lesnických pracích objeveno zdivo“. Údaj o nálezu zdiva považujeme za omyl, jinde se nám ho nepodařilo zachytit.

Při povrchovém průzkumu lokality v roce 1988 provedla J. Valentová na ploše fortifikace 80 mikrovrypů za účelem získání datačního materiálu (Valentová 1989b). Tento pokus byl bezvýsledný.

Fortifikace III, v archeologické literatuře někdy nazývaná rovněž jako Hrádek u Třebonína, také využila výrazný ostroh na hraně údolí Medenického potoka. Situována je ve východním sousedství předchozí popsané fortifikace, vzájemný odstup činí přibližně 320 m vzdušnou čarou. Od návsi Třebonína je vzdálena přibližně 370 m, od návsi Lomce 1,5 km. Případné spojení s první uvedenou vesnicí by muselo překonávat poměrně výraznou překážku v podobě hlubokého potočního údolí se sráznými svahy.

Fortifikace II a III se vzájemně liší podobou půdorysů, které vycházejí z přirozeného tvaru staveniště. U fortifikace III je konec ostrohu zalomený, přičemž na západní straně není ohrazen terénní hranou, takže se ohrazený prostor tímto směrem postupně, byť poměrně příkře sklání do údolí potoka. Na východní a jihovýchodní straně se úzké a rovné temeno zalamuje podél ostrých terénních hran, zvýrazněných velkým množstvím skalních výchozů. Velikost využitelné vnitřní plochy činí 0,18 ha.

S relativně malou výměrou ohrazené plochy kontrastuje značná šířka šíjového opevnění, jehož reliktů na ostatních stranách ostrohu scházejí. Pás opevnění o šířce 30–33 m sestává z pěti liniových prvků různých dimenzí: ze dvou příkopů a tří náspů. Celá soustava budí dojem těžko překonatelné překážky. Nejrobustnější je čelní dvojice liniových prvků, tvořená předním příkopem, na jehož eskarpu plynule navazuje násep. O něco méně výrazná je druhá dvojice linií, tvořená na straně proti předpolí opět příkopem, jehož eskarpa také neznatelně přechází v násep. Vzhledem k mohutnosti všech čtyř předchozích linií zarazí subtilní ráz páté linie, představované dosti nízkým náspem.

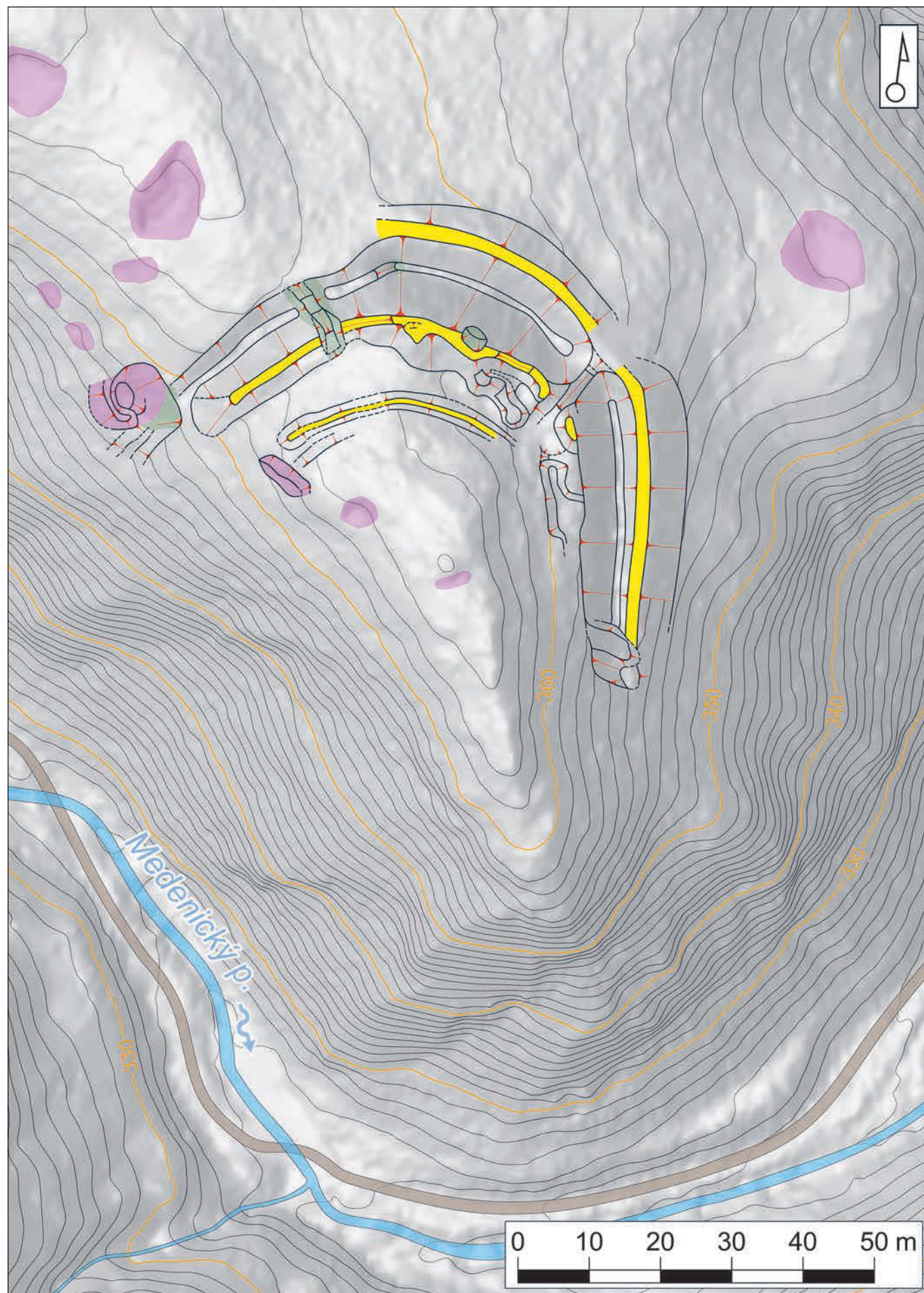
Součástí pásu opevnění je i výrazná podlouhlá plošina, která částečně odděluje zdvojené bariéry v podobě příkopu a bezprostředně navazujícího vnitřního náspu. Jinak řečeno: první násep je od druhého příkopu výrazně odsazen. Tím podél náspu vznikla plošina o délce 35 m a šířce 5 m. V jednom místě je plošina předělena příčným stupněm. Plošina však nedosahuje celé délky prvního náspu. Na svém jižním konci se násep přímo napojuje na kontreskarpu druhého příkopu, rovněž tak na severní straně, zde však v daleko delším úseku. Týlní náspy, jež představují čtvrtou a pátou linii opevnění, jsou od sebe v celé délce odděleny prolukou, jejíž šířka nepřesahuje 1 m.

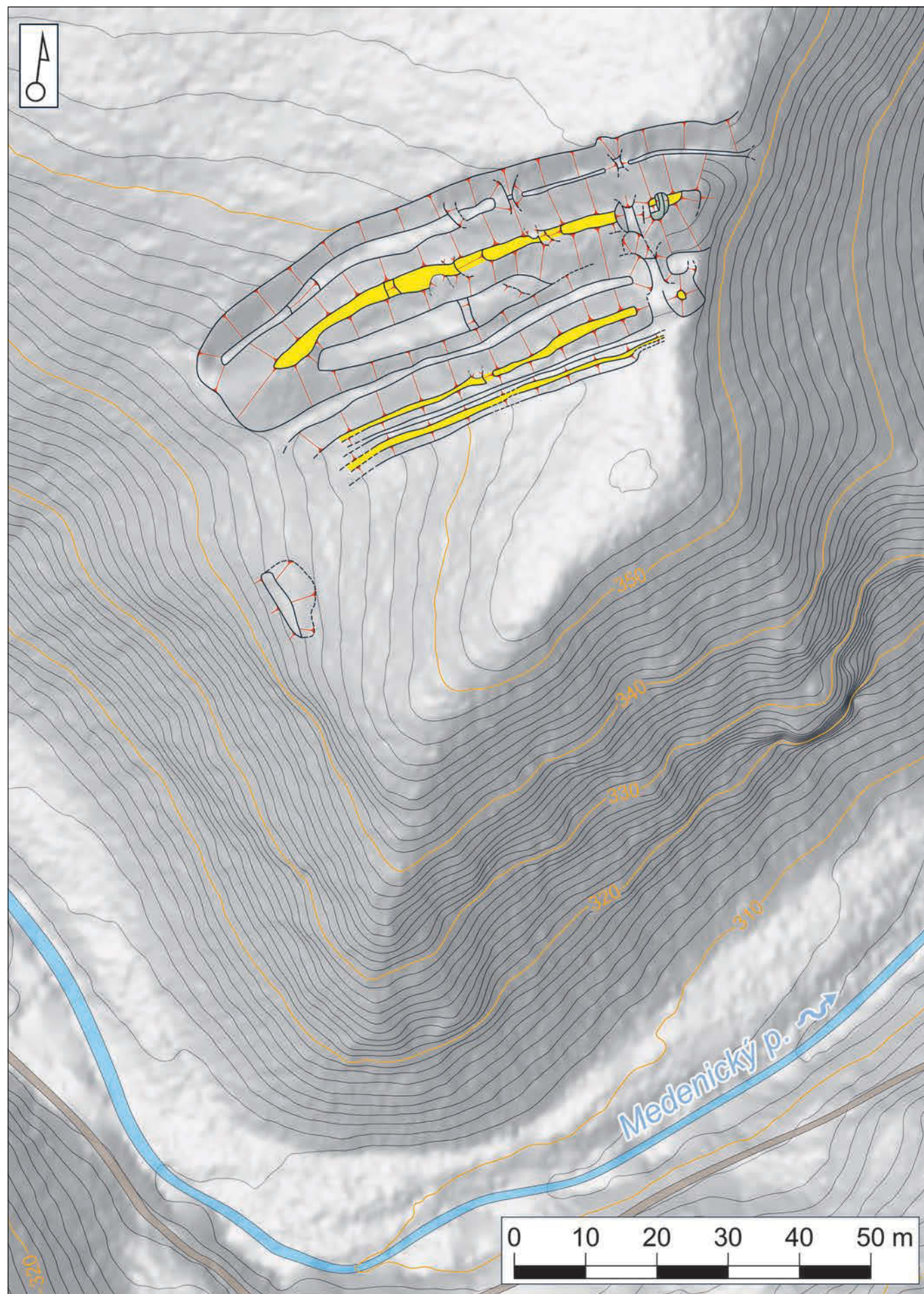
Obr. 5: Fortifikace I – tvrziště. Celkový pohled k jihozápadu (foto Z. Neustupný, 2022).

Obr. 6: Fortifikace I – tvrziště. Celkový pohled k východu (foto J. Marounek, 2022).

Obr. 7: Fortifikace II – hrad. Jako podklad použit digitální model terénu. Legenda: zelená – novodobé poškození; fialová – těžební jámy; žlutá – koruny náspů; tmavě hnědá – současná cesta (zaměření a kresba autoři, 2022).

Obr. 8: Fortifikace III – hrad. Jako podklad použit digitální model terénu. Legenda viz obr. 7 (zaměření a kresba autoři, 2022).

Zatímco zemní prvky tvořící první až čtvrtou linii opevnění představují samy o sobě nesnadno překonatelné překážky, účel páté linie je poněkud nejasný. Tato terénní vlna, místy jen slabě znatelná, by z fortifikačního hlediska dávala smysl jediné jako kotvení dřevěné zábrany. Pak je ale těžko pochopitelný důvod, proč byla nasypána těsně podél vnitřní paty mnohem mohutnějšího náspu.

Také u fortifikace III připadneme na známky nedokončeného stavebního záměru. Oproti terénní situaci na fortifikaci II jsou méně markantní, ale také jednoznačné. Argumentaci lze opřít hlavně o podobu čelního (prvního) příkopu, protože jeho příčný profil je podobně proměnlivý jako u fortifikace II. Pro přehlednost lze průběh čelního příkopu u fortifikace III rozdělit do tří úseků, z nichž oba krajní pokládáme za dokončené a prostřední za provizorní. Svědčí o tom skutečnost, že prostřední úsek je podstatně mělčí a jeho dno výrazně širší, než je tomu u obou krajních úseků. Tento rozdíl vynikne hlavně při porovnání východního úseku (tvořícího asi jednu třetinu z celkové délky příkopu) s prostřední partií: zatímco u východního úseku je dno příkopu vůči kontreskarpové hraně sníženo o 2,5 m, u prostředního úseku je sníženo jen o 1,2 m. Tento výškový rozdíl se výrazně projevuje i odlišným průběhem příčného profilu: ve východním úseku je profil příkopu hroditý, v prostředním úseku vanovitý. Při západním konci je příkop opět relativně hlubší.

Známky nedokončení shledáváme nejen u čelního příkopu, ale i navazujícího náspu. Takto interpretujeme dlouhou úzkou plošinu na jeho vnitřní straně. Považujeme ji za platformu připravenou pro další vršení materiálu získaného při hloubení příkopu, což dedukujeme ze skutečnosti, že platforma prostorově přesně koresponduje s nedokončeným (prostředním) úsekem příkopu. Navíc je v tomto úseku koruna náspu znatelně snížena oproti krajním úsekům.

Rozměry jednotlivých prvků šíjového opevnění je nutné uvádět v širším rozpětí. Hloubka dna prvního příkopu vůči kontreskarpové hraně se pohybuje kolem 1,2 m ve střední části, při západním i východním konci klesá k 2,5 m. Převýšení koruny náspu vůči dnu prvního příkopu je nejvýraznější ve východní třetině jeho průběhu, kde dosahuje až 3,8 m. Jinde se pohybuje kolem 1,4 m. Koruna čelního náspu je vůči plošině, podél jejíž opačné strany probíhá druhý příkop, převýšena o 1 až 1,3 m. Dno druhého příkopu je vůči koruně náspu, který navazuje na jeho eskarpu, převýšeno o maximálně 2 m. Koruna tohoto náspu je vůči vnitřní patě převýšena až o 0,8 m. Týlní, dosti subtilní násep je vysoký maximálně 0,4 m.

Při porovnávání fortifikací II a III si uvědomíme, že také u fortifikace III je třeba některé detaily opevnění interpretovat jako provizorní komunikační koridor. Vedl napříč soustavou náspů a příkopů, a to u jejího východního konce. Oba výraznější náspy i oba příkopy jsou zde zdánlivě druhotně přerušeny v jedné přímé linii. Opět by ale vyvstávala otázka, proč tak namáhavým způsobem by se někdo v pozdějších dobách snažil o zpřístupnění nevelkého prostoru na konci ostrohu. Čelní příkop je sice přepažen podstatně subtilnějším hřbetem oproti analogickému rampovitému útvaru u fortifikace II, jinak je ale terénní situace v podstatě shodná. Hlavním důkazem představy o existenci provizorního komunikačního koridoru je tentokrát podoba zakončení druhého příkopu. Zatímco po západní straně koridoru probíhá výrazný, regulérní příkop, východně od koridoru, v nevelkém prostoru u hrany ostrohu, příkop chybí. Povrch terénu je tu sice také uměle snížen, ale jen o několik málo decimetrů. Tato mělká jáma měla teprve ve finále zemních prací dostat podobu regulérního příkopu. Signifikantní jsou ještě dvě skutečnosti: kromě výrazné proluky ve druhém náspu (čtvrtém liniovém prvku opevnění) lze zmínit i vyznění posledního náspu (pátého liniového prvku opevnění) několik metrů před hranou ostrohu.

Na vnitřní ploše fortifikace nenalzáme známky terénních úprav. Jedinou výjimkou je nepříliš výrazný terasový, patrně umělý zářez situovaný na jižním svahu těsně nad ostrým terénním zlomem. Hrany ostrohu i jeho úbočí jsou posety velkým množstvím skalních výchozů. Na jejich zaměřování jsme rezignovali hlavně z časových důvodů. V prostoru fortifikace III neregistrujeme pozdější zásahy, které by výrazněji narušovaly terénní situaci.

Při průzkumu lokality v roce 1988 provedla J. Valentová na ploše fortifikace 100 mikrovrypů za účelem získání datačního materiálu (Valentová 1989c). Při této akci byl nalezen pouze jeden atypický keramický zlomek. Předchozí podobná snaha Z. Smetánky a J. Škabradý byla zcela neúspěšná.

Data a interpretace fortifikací

Fortifikace I figuruje v dosavadní literatuře jako tvrziště, resp. jako sídlo nižší šlechty. K této klasifikaci není potřeba cokoli dodávat, protože se jedná o charakteristický příklad památky svého druhu. Lokalita nechybí v encyklopedii tvrzi, kde je příslušné heslo doprovázeno schematickou, nicméně poměrně zdařilou skicou celkové terénní situace (Svoboda a kol. 2000, 424).

Fortifikace II dosud zůstávala stranou pozornosti specialistů na středověká šlechtická sídla, což udivuje vzhledem k jejímu výraznému opevnění. S minimálním zájmem badatelů příznacně koresponduje absence plánu v dosavadní literatuře. Autoři článku o osídlení Třebonína se o ní zmínili několika větami; na základě morfologie ji označili za hrádek a rámcově datovali do 2. poloviny 13. až 14. století (Smetánka – Škabrada 1975, 77–78). Letmo se jí zabírali v souvislosti s fortifikací (III) na sousedním ostrohu, situovaném naproti Třebonínu. Tu interpretovali odlišně, protože nabyli dojmu, že „*má zcela jiný charakter*“ než fortifikace II. Už v tomto výchozím bodě diskuse se s citovanými autory rozcházíme. Ačkoli nepopíráme formální rozdíly mezi fortifikacemi II a III, přesto obě řadíme do stejné skupiny lokalit, a to po stránce chronologické i funkční. K těmto otázkám se vrátíme při diskusi nad fortifikací III.

Fortifikace II neschází v soupisové literatuře. Samostatného hesla se jí dostalo v encyklopedii hradů, kde je označena jako „*zaniklý malý hrad*“ (Durdík 1999, 192). Tento krátký text v podstatě jen opakuje informace z výše citovaného článku z roku 1975. Heslo však končí poněkud ostrým upozorněním: „*hypotéza Z. Smetánky, že svou morfologií objekt náleží do 13.–14. století, zůstává ve zcela spekulativní rovině*“. Zdrženlivé konstatování zjevně pramenilo z autorovy neznalosti lokality z autopsie. Už její letmá obhlídka rozptýlí sebemenší pochybnosti o správnosti Smetánkova úsudku. Jiná klasifikace, než že se jedná o menší hrad z 2. poloviny 13. až 14. století, ani nepřichází v úvahu. Ostatně z různých koutů Čech lze jmenovat desítky více či méně blízkých analogií, nejen srovnatelně rozměrných, ale i obdobně opevněných.

Geograficky nejbližší analogií je hrad zvaný Červenice, který leží východně od Golčova Jeníkova (okres Havlíčkův Brod). Námi pojednávané lokalitě odpovídá umístěním v krajině, celkovou velikostí i dimenzemi opevnění (Durdík 1999, 99; 2008, 19–20; Peňhal 2002). Z východočeských příkladů lze zmínit i geograficky poněkud vzdálenější fortifikaci nazývanou v literatuře jako hrad u Nekoře (okres Ústí nad Orlicí). Analogii představuje nejen co do velikosti ohrazené plochy a formy opevnění, ale také tím, že jeho obvodový příkop také zřejmě nebyl dokončen (Musil 1991; Durdík 1999, 180). O něco menší fortifikace, interpretovaná rovněž jako menší hrad, byla nedávno objevena u Rohoznice na rozhraní Pardu-

Obr. 9: Fortifikace II – hrad. Pohled z předpolí k jihovýchodu na obvodové opevnění. Rozhraní mezi nedokončenou (vpravo) a dokončenou (vlevo) částí opevnění je zjevné podle výrazného snížení koruny náspu v pravé části snímku (foto Z. Neustupný, 2022).

Obr. 10: Fortifikace III – hrad. Pohled z předpolí k východu na střední část šíjového opevnění (foto Z. Neustupný, 2022).

Obr. 11: Fortifikace III – hrad. Pohled z vnitřní plochy k severovýchodu na týlní stranu opevnění. Vpravo nevýrazný násep, vlevo střední linie opevnění; koruny náspů jsou patrné podle mechového porostu (foto J. Marounek, 2022).

bicka a Královéhradecka (Drnovský – Hejhal – Rytíř 2022). Na ni upozorňujeme hlavně proto, že patrně také vykazuje znaky nedokončeného stavebního záměru (např. evidujeme neodtěžený vstupní koridor přes příkop).

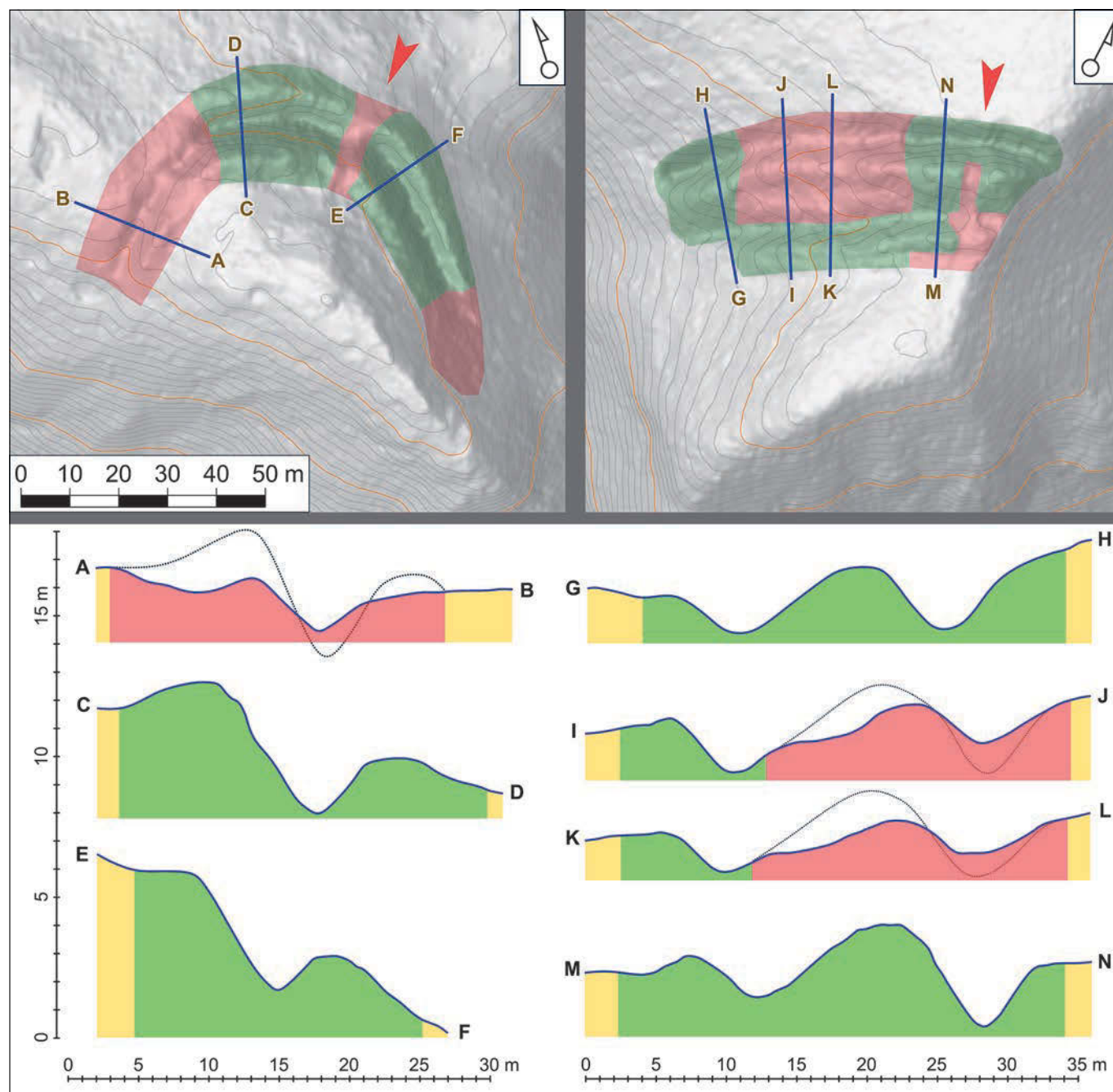
V dosavadní literatuře nezáznělo upozornění na podstatné skutečnosti, díky nimž můžeme fortifikaci II interpretovat jako hrad opuštěný už v průběhu výstavby. Je nepochopitelné, že se o těchto znacích nezminili Z. Smetánka s J. Škabradou, jelikož rozestavěný stav opevnění uhodí do očí na první pohled. Známkám přerušení prací na opevnění jsme se blíže věnovali při popisu terénních reliktů. Zde je připomínáme proto, že představují pojitko k fortifikaci III, již taky považujeme za nedostavěný hrad. Dosavadní bádání na tento objekt ale nazíralo podstatně odlišně.

Fortifikace III se stala předmětem obšírnější diskuse v opakovaně zmiňovaném článku o osídlení třebonínského katastru v závěru raného středověku. Výklad autoři doprovodili poměrně kvalitní skicou celkové terénní situace. Tento plán však nezohledňuje řadu zásadních detailů, díky nimž lze diskusi výrazněji posunout, přesněji řečeno vést úplně jiným směrem. Jak jsme už uvedli, v očích Z. Smetánky a J. Škabrady se fortifikace III natolik odlišovala od fortifikace II, že se pokusili o její dosti neotřelou interpretaci. Měli za to, že „*morfologie lokality ukazuje na slovanské hradiště*“, přičemž ale dodali, že „*není však jisto, ke které fázi slovanského osídlení toto hradiště patřilo*“ (Smetánka – Škabrada 1975, 79). Neotřelost těchto úvah spočívá v tom, že u dané fortifikace nepředpokládali sídelní funkci. Zdůraznili, že plocha (údajného) hradiště „*se k trvalému osídlení příliš nehodí*“, což zdánlivě korespondo-

valo s jejich neúspěšnou snahou nalézt datační materiál. Bezvýsledný byl nejen povrchový sběr, ale i mikrovrypy. Protože autoři vyloučili i možnost, že by se jednalo o sídlo elity z konce knížecí doby, bez jakýchkoli konkrétních argumentů spekulovali, že (údajně) hradiště „*sloužilo v počátečních fázích vnitřní kolonizace jako její opěrný bod a mělo později v podstatě refugiální charakter*“. Jako útočiště prý mohlo sloužit obyvatelům blízkých třebonínských sídlišť, jejichž rozptýlenou síť rekonstruovali podle keramických střepů získaných sběrem na polích. V souvislosti s útočnou funkcí zmínili v blízkosti procházející dálkovou cestu, jejíž existence zvyšovala riziko plundrování kraje při průtazích vojsk. Takto rozvíjenou argumentaci lze označit za tzv. důkaz kruhem.

Při polemice s výše uvedenými názory můžeme ponechat stranou problematiku rozptýleného osídlení na třebonínském katastru v raném středověku, byť z ní zčásti vycházela i diskuse o účelu a dataci blízké fortifikace (III). Tento segment představ autorů článku už byl podroben kritice, z níž jasně vyplynulo, že sběrem shromážděné keramické střepy nedokládají existenci několika drobných sídelních jednotek v závěru raného středověku, nýbrž že souvisí s hnojením polí ve vrcholném středověku (Ježek 2007, 534). Věnovat se tedy můžeme samotné fortifikaci.

Na Smetánkových a Škabradových myšlenkách je zářející jedna skutečnost. Ani před rokem 1975, kdy byl jejich článek otištěn, ani po tomto datu se v literatuře neobjevila ani jedna analogická lokalita, jejíž existence by mohla podporovat jimi navrženou interpretaci fortifikace III. Už proto můžeme představa o existenci jakýchkoli refugiálních hradišť, budovaných v závěru raného středověku, odmítnout bez ostychu jako od

Obr. 12: Fortifikace II (vlevo) a III (vpravo). Analýza nedokončených (podbarveno červeně) a dokončených (podbarveno zeleně) částí obvodového opevnění. Na příčných profilech odlišeny dokončené (zeleně) a nedokončené (červeně) partie náspů a příkopů; tečkovanými liniemi naznačeny plánované dimenze opevnění. Šipkami označeny dočasné vstupní koridory z doby výstavby (vytvořil J. Marounek).

počátku scestný směr diskuse. Navíc je potřeba zdůraznit, že mezi skutečně doloženými hradišti nenalezneme obdobné lokality ani co do celkové formy, ani co do skladby opevnění. Svěrázná je už sama představa o existenci opěrného místa kolonizace v podobě drobného hradiště z 12. století. S takovou kategorií lokalit archeologické bádání zkrátka neoperuje. Proto nepřekvapuje, že výše uvedené úvahy nedošly většího ohlasu.

Smetánkovy a Škabradovy vývody byly později zopakovány v soupisové literatuře, přičemž autoři krátkých encyklopedických hesel neopomněli zdůraznit, že se jedná o hypotézy (Durdík 1999, 191–192; Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003, 188–189; Úlovec a kol. 2005, 866). Pochybnosti o refugiální úloze diskutované fortifikace naproti Třebonínu stručně zazněly v článku o vývoji osídlení a o montánních aktivitách na blízkém katastru Hraběšina (Tomášek 1999, 98). Důvodem našeho příkrého zamítnutí Smetánkových a Škabra-

dových úvah je i to, že navzdory svému spekulativnímu rázu byly v literatuře čerstvě připomenuty jako „jedna z potenciálních interpretací“ při úvahách o účelu nově objevené, prozatím nedatované fortifikace na katastru vsi Dobré Pole u Vitic na Kouřimsku (Dvořáčková – Dvořáček 2022, 260). Tato lokalita však svým umístěním i podobou skutečně připomíná obligátní hradiště.

Byť nepochybujeme o nutnosti přehodnotit výchozí body diskuse nad účelem a datací fortifikace III, přiznáváme naši shovívavost vůči Smetánkovým a Škabradovým vývodům. Před sebou máme objekt, který je do určité míry skutečně abnormální. Nepochybujeme, že se jedná o menší hrad, který formou opevnění spadá do 2. poloviny 13. až 14. století. Nicméně v tomto kontextu je pojednávání fortifikace vpravdě ojedinělá právě skladbou opevnění – a v témže ohledu ještě mnohem křiklavěji abnormální, kdybychom ji chtěli srovnávat

Obr. 13: Fortifikace II. Skica Klimenta Čermáka z 80. let 19. století (Městské muzeum a knihovna Čáslav; převzato z: Tomášek 2004).

s opevněními raně středověkých hradišť. Výjimečného rázu opevnění si byli vědomi už Z. Smetánka s J. Škabradou, a proto ji hypoteticky datovali do 12. století, jak prý „nasvědčuje ... komplikovanost opevnění“ (Smetánka – Škabrada 1975, 79).

Abnormálně působí zdvojená soustava příkopů a valů. Tato široká bariéra kontrastuje s nepříliš velkou výměrou ohrazené plochy. Přesto nepovažujeme za nutné hledat jinou klasifikaci, než že se jedná o menší hrad z 2. poloviny 13. až 14. století. Ať se fortifikaci pokoušíme srovnávat s objekty mladšími (např. s přechodnými fortifikacemi z novověku), či naopak staršími (pravěkými a raně středověkými hradišti), nedobereme se přijatelné interpretační alternativy.

Podstatnou oporou naší klasifikace jsou známky nezdařené lokace. Sotva bude náhoda, že u dvojice sousedních, přibližně stejně velkých fortifikací evidujeme doklady nedokončené výstavby opevnění. Skladbou opevnění se sice vzájemně odlišují, nicméně právě z vrcholného středověku dokážeme jmenovat řadu příkladů šlechtických sídel situovaných blízko sebe – a nezdá se, že by se lišily příliš odlišných po formální stránce. Toto upozornění lze asi nejnázorněji demonstrovat pomocí známého příkladu tvrzí v intravilánu Kestřan u Písku (např. Kašíčka 1987). Po architektonické stránce jsou na první pohled dosti odlišné. Proto si nemusíme příliš lámat hlavu nad tím, proč mezi Lomcem a Třebonínem vyrůstala někdy ve 2. polovině 13. či ve 14. století vedle sebe dvě sídla s rozdílnou skladbou opevnění. Srovnání s kestránskou situací pokulhává

jen v jediné skutečnosti, nikoli však podstatné. Zatímco prezentované fortifikace leží v extravilánu, dvojice kestránských tvrzí stojí přímo v jádru vsi.

Písemné zmínky o Třebonínu a Lomci neskýtají vodítka pro objasnění sociálního a chronologického kontextu pojednávaných fortifikací. První doklad o použití predikátu z Třebonína je výjimečně časný, už z roku 1194 (CDB I, 315). Sídlo tehdy zmíněného Ubislava se ale nejspíš prostorově těsně vázalo ke kostelu stojícímu při dnešní návsi. Jeho románské jádro lze rozpoznat navzdory výrazné barokizaci. Po dlouhé cétce pocházejí další zmínky z let 1361 a 1363, kdy byl Dobrohost z Třebonína uveden jako jeden ze dvou držitelů patronátního práva ke zdejšímu kostelu (LC I/1, 149; LC I/2, 6). O lokalizaci jeho sídla nedokážeme ani spekulovat (ve vsi mohla existovat tvrz, po které dnes nezůstaly žádné povrchově patrné relikt). Nejstarší zmínka o sousedním Lomci pochází z ještě pozdější doby. V roce 1385 byl uveden Mikuláš z Lomce v souvislosti s dědickým vypořádáním (AČ 31, 232). Jen spekulovat můžeme, že u vsi ležící tvrz (fortifikaci I) mohl založit některý z jeho předků.

Kvůli absenci relevantních písemných pramenů nám naprosto unikají sociální a chronologické souvislosti vzniku obou hradů (fortifikací II a III), stejně jako příčiny jejich nedokončeného stavu. Přesto nepochybujeme, že motivace k jejich založení i důvody rezignace na jejich dostavbu spolu nějak úzce souvisely. Jak konkrétně, zůstane záhadou.

V kontextu Čáslavska se nabízí otázka, jestli předmětné fortifikace mají co do činění s těžbou drahých kovů. V případě fortifikací II a III je tato možnost v literatuře opatrně připouštěna (Starý – Šanderová – Tomášek 2004, 37–38). My se naopak domníváme, že lze odpovědět negativně. V blízkém či vzdálenějším okolí všech tří opevněných poloh sice narazíme na různé výrazné koncentrace těžebních jam, z jejich celkového množství a rozmístění však jasně vyplývá, že vznikly v krátkém časovém intervalu při prospektorské činnosti. Stopy skutečné těžby ani prvotní úpravy surovin nikde v blízkém okolí nepozorujeme.

Závěr

Doufáme, že debata o údajném raně středověkém refugiu naproti Třebonínu, do něhož se prý mohli uchýlit obyvatelé vesnice ohrožování průtahem vojska, bude napříště brána pouze jako uzavřená kapitola z dějin oboru. Tato kuriózní hypotéza ze 70. let 20. století ilustruje začátky archeologické specializace na tematiku dějin osídlení. Ostatně nedávno byl stejně rezolutně zpochybněn příklad Třebonína coby dokladu rozptýleného raně středověkého osídlení. Zatímco na keramické střepy sesbírané v 70. letech na polích v okolí vesnice není potřeba brát zřetel, protože se v ornici zjevně ocitly při hnojení, domnělému refugiu na vedlejším katastru nelze upřít vysokou výpovědní hodnotu. Tuto výraznou fortifikaci (III) nově klasifikujeme jako nezdařenu lokaci (nejspíš šlechtického) hradu, již rámcově datujeme do širokého rozpětí od 2. poloviny 13. do 14. století. Do stejného sociálního a chronologického kontextu zařazujeme i fortifikaci (II) na vedlejším ostrohu. Význam obou lokalit pro výzkum sídel venkovských elit ve vrcholném středověku spočívá hlavně v mimořádné instruktivnosti dokladů postupu výstavby obvodového opevnění. Podle markantních morfologických a rozměrových předělů lze jasně odlišit provizorní a finální úseky příkopů i valů.

Fortifikace mezi Lomcem a Třebonínem významně rozšiřují množinu ukázek relativně menších hradů, které buď ani nezačaly plnit sídelní úlohu, nebo ji plnily jen krátce a provizorním způsobem. Z nedávno publikovaných příkladů lze v rámci středních Čech jmenovat neméně pozoruhodnou fortifikaci na vrchu Pačíska naproti hradu Vysokému Chlumu na Sedlčansku (Budač – Machačová – Procházka 2012). Za nedostavěný drobný hrad (hrádek) pokládáme fortifikaci nazývanou Homole, která leží na katastru Zvole u Prahy. Autoři, kteří se touto lokalitou naposledy zabývali, ji takto klasifikovali jen hypoteticky (John – Kovář 2004). Zdrženlivost zachovali i z toho důvodu, že se v prostoru fortifikace vyskytuje větší množství pravěké keramiky. Na rozdíl od nich příliš neváháme, a to mimo jiné s ohledem na existenci neodtěžené partie obvodového příkopu, která evidentně sloužila jako vstupní koridor v průběhu výstavby. Takové prvky představují charakteristický znak nedokončených středověkých hradů a hrádků (v tomto kontextu pak nepřekvapuje nález pouhého jediného středověkého střepu na Homoli u Prahy). Podobné zemní „můstky“ ostatně registrujeme u pojednávaných fortifikací II a III.

Příspěvek vznikl v rámci dílčího cíle I.3 Terénní identifikace a dokumentace vybraných archeologických lokalit a opomíjených archeologických památek v krajině za pomoci standardních a nových dokumentačních metod výzkumné oblasti I. Archeologie financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO).

Mgr. Jan Kypta, Ph.D. (kypta.jan@npu.cz)

Mgr. Filip Laval, Ph.D. (laval.filip@npu.cz)

Jiří Marounek (marounek.jiri@npu.cz)

Mgr. Zdeněk Neustupný (neustupny.zdenek@npu.cz):

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 373/5, Praha 3

PRAMENY A LITERATURA

- AČ 31: Friedrich, G. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích XXXI. První kniha provolací desk dvorských z let 1380–1394. Praha 1921.
- CDB I: Friedrich, G. ed., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, 805–1197. Praeae 1904–1907.
- LC I/1: Emler, J. ed., Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I/1. Liber primus. Ab anno 1354 usque 1362. Praeae 1867.
- LC I/2: Emler, J. ed., Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I/2. Liber secundus. Ab anno 1363 usque ad annum 1369. Praeae 1874.
- Budač, M. – Machačová, V. – Procházka, M. 2012: Příklad nezdařené lokace hradu na Sedlčansku, Archaeologia historica 37/2, s. 433–444.
- Čermák, K. 1887: Hrádek u Třebonína, Památky archaeologické a místopisné 14, s. 102–103.
- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradů v Čechách. Praha.
- Drnovský, P. – Hejhal, P. – Rytíř, L. 2022: Nedestruktivní průzkum vrcholně středověké fortifikace u Rohoznice, Archeologie východních Čech 22 (2021), s. 76–92.
- Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.

- Durdík, T. 2008: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 3. Praha.
- Dvořáčková, S. – Dvořáček, D. 2022: Opevněná lokalita v k. ú. Dobré Pole u Vitic (okres Kolín), Archeologie ve středních Čechách 26, s. 257–261.
- Ježek, M. 2007: Jaroměřsko v raném středověku, Archeologické rozhledy 59, s. 523–570.
- John, J. – Kovář, M. 2004: Homole u Zvole (okres Praha-západ), Archeologie ve středních Čechách 8, s. 223–227.
- Kašička, F. 1987: Soubor tří feudálních sídel a dvorce v Kestřanech u Písku, Archaeologia historica 12, s. 331–343.
- Musil, F. 1991: Neznámý hrad v katastrálním území Nekoř, okres Ústí nad Orlicí, Castellologica bohemia 2, s. 101–106.
- Pehal, Z. 2002: Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“, katastrální území Sirákovice (okres Havlíčkův Brod), in: Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí 2, Havlíčkův Brod, s. 61–69.
- Smetánka, Z. – Škabrada, J. 1975: Třebonín na Čáslavsku v raném středověku (Povrchový průzkum), Archeologické rozhledy 27, s. 72–85.
- Starý, J. – Šanderová, J. – Tomášek, M. 2004: Kulturní krajina – středověké a raně novověké Čáslavsko. Evidence lokalit s pozůstatky

- montánní činnosti, in: K. Nováček ed., *Těžba a zpracování drahých kovů. Mediaevalia archaeologica* 6, Praha, s. 11–42.
- Svoboda, L. a kol. 2000:* Encyklopedie českých tvrzí II. K–R. Praha.
- Šimek, T. a kol. 1989:* Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV. Východní Čechy. Praha.
- Tomášek, M. 1999:* Hraběšín na Čáslavsku, *Archaeologia historica* 24, s. 91–100.
- Tomášek, M. 2004:* Archeologie regionu. Příklady středověké Čáslavě a Čáslavska. Disertační práce. Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha, rkp.

- Úlovec, J. a kol. 2005:* Encyklopedie českých tvrzí III. S–Ž. Praha.
- Valentová, J. 1989a:* Lomec, trať Na Zelenici, U březiny. Nálezková zpráva o archeologickém výzkumu, rkp. uložen v archivu Archeologického ústavu Akademie věd ČR, Praha.
- Valentová, J. 1989b:* Lomec, feudální sídlo. Hlášení o povrchovém průzkumu, rkp. uložen v archivu Archeologického ústavu Akademie věd ČR, Praha.
- Valentová, J. 1989c:* Lomec, sídliště výšinné opevnění. Hlášení o povrchovém průzkumu, rkp. uložen v archivu Archeologického ústavu Akademie věd ČR, Praha.

Mittelalterliche Befestigungsanlagen zwischen den Dörfern Lomec und Třebonín nahe der Stadt Čáslav

Ungefähr 8 km südwestlich von der Stadt Čáslav liegen die Dörfer Lomec und Třebonín (alle Bez. Kutná Hora [Kuttenberg]). Das tiefe und reich gegliederte Tal des Baches Medenický potok bildet die Grenze zwischen beiden Katastralgemeinden. Über seinen nördlichen Abhängen in günstigen Geländelagen über dem mäandrierenden Bach befinden sich drei Befestigungsanlagen, die sich heute als Graben- und Wallrelikte identifizieren lassen. Die Entfernung der äußeren Befestigungen beträgt etwas unter 1000 Meter. Alle drei Befestigungsanlagen sind schon in der archäologischen Literatur erwähnt worden, ein eingehenderes Augenmerk wurde nur einer gewidmet, die Felddokumentation, die aber eine gründliche Revision braucht, wurde zu zwei von ihnen erarbeitet. Der vorliegende Beitrag füllt die Lücke in Form der adäquaten Dokumentation aus und widmet sich ferner einer Deutung von einzelnen Befestigungsanlagen, deren Hauptergebnis eine Ablehnung der tradierten Vermutungen vom frühmittelalterlichen Ursprung der Anlage III und von ihrer vermeintlichen Funktion als Zufluchtsort für Bewohner der herumliegenden Siedlungen ist.

Die Befestigungsanlage I befindet sich nicht weit vom Dorfinnen von Lomec (520 m vom Dorfplatz entfernt) und zugleich in einem verhältnismäßig größeren Raumabstand vom Paar weitere Befestigungen (630 und 950 m). Sie unterscheidet sich von ihnen in der Gesamtform, den Maßen sowie der Morphologie. Es handelt sich um ein abgestumpftes kegelförmiges Gebilde. Der zentrale Hügel ist an der Zugangsseite mit einem ungefähr 2–2,5 m tiefen Graben begrenzt. Die Befestigungsanlage I lässt sich als Turmhügel, bzw. Sitz des niedrigen Adels klassifizieren.

Die Befestigungsanlage II nimmt eine enge dreieckige Felsenzung ein. Ein System von Linienbefestigung vom Bogenverlauf sollte den Zugang hindern; es hat die Fläche der Felsenzung vom anliegenden Gelände an der Süd- und Ostseite abgetrennt. Der Stirnwall ist der massivste; bemerkenswert ist jedoch, dass er an der Stelle des einfachsten Zugangs zur Felsenzung unterbrochen ist. Die Situation lässt sich als Beleg erklären, dass die Bauabsicht nicht vollendet wurde. Diesen Schluss bekräftigt auch die wechselnde Profilierung des Grabens, der bereits in der Partie seicht ist, wo der Stirnwallkörper fehlt und der zweite Wall an der Innenseite des Grabens niedriger ist. Das Augenmerk erweckt auch die deutliche Grabenunterbrechung an der Nordostseite, die die Autoren nicht als sekundär ansehen, sondern für ein Relikt der Baustellenkommunikation aus dem Befestigungsanlagenbau halten.

Die Befestigungsanlage III ist vom Objekt II 320 m entfernt. Ihre unregelmäßige viereckige Fläche ist vom umgebenden Gelände durch einen gewaltigen Befestigungsgürtel aus zwei Graben und drei Wällen abgetrennt. Ihr wechselndes Profil indiziert ähnlich wie im Fall der Anlage II den nicht vollendeten Bau. Diese These bekräftigen auch die unterbrochenen Graben und Wälle beim Anlagenoststrand. Diese Unterbrechung lässt sich ähnlich wie im Fall der Befestigungsanlage II für den provisorischen, die Bewegung auf der Baustelle erleichternden Korridor halten. Die Befestigungsanlagen II und III halten die Autoren für kleinere, im groben in die 2. Hälfte des 13. bis in das 14. Jahrhundert datierbare Burgen. Beide Anlagen weisen

eindeutige Zeichen des unvollendeten Aufbaus aus, was bei zwei so nahe liegenden Objekten wohl kein Zufall sein wird.

Abb. 1: Katastralgemeinde Lomec (Gemeinde Úmonín, Bez. Kutná Hora [Kuttenberg]), drei Befestigungsanlagen.

Abb. 2: Katastralgemeinde Lomec, drei Befestigungsanlagen, digitales Geländemodell.

Abb. 3: Katastralgemeinde Lomec, Schema. Die Befestigungsanlagen I–III befinden sich im deutlichen Ausläufer in der Richtung zum Nachbardorf Třebonín.

Abb. 4: Lomec, Befestigungsanlage I – Turmhügel. Als Unterlage wurde das digitale Geländemodell ausgenutzt. Farberklärung: grün – neuzeitliche Beschädigung; violett – Fördergruben; braunorange – ursprünglicher Weg; dunkelbraun – heutiger Weg (Aufnahme und Zeichnung der Autoren, 2022).

Abb. 5: Lomec, Befestigungsanlage I – Turmhügel. Gesamtansicht gegen Südwesten (Foto Z. Neustupný, 2022).

Abb. 6: Lomec, Befestigungsanlage I – Turmhügel. Gesamtansicht gegen Osten (Foto J. Marounek, 2022).

Abb. 7: Lomec, Befestigungsanlage II – Burg. Als Unterlage wurde das digitale Geländemodell ausgenutzt. Farberklärung: grün – neuzeitliche Beschädigung; violett – Fördergruben; gelb – Wallkronen; dunkelbraun – heutiger Weg (Aufnahme und Zeichnung der Autoren, 2022).

Abb. 8: Lomec, Befestigungsanlage III – Burg. Als Unterlage wurde das digitale Geländemodell ausgenutzt; Farberklärung s. Abb. 7 (Aufnahme und Zeichnung der Autoren, 2022).

Abb. 9: Lomec, Befestigungsanlage II – Burg. Blick aus dem Vorfeld gegen Südosten. Rechts der nicht vollendete, links der vollendete Teil der Befestigung. Die Trennung zwischen den Befestigungsteilen ist in der deutlich niedrigeren Wallkrone an der rechten Seite klar sichtbar (Foto Z. Neustupný, 2022).

Abb. 10: Lomec, Befestigungsanlage III – Burg. Ansicht des Nord- und Mittelteils der Halsbefestigung, Blick vom Vorfeld gegen Osten (Foto Z. Neustupný, 2022).

Abb. 11: Lomec, Befestigungsanlage III – Burg. Befestigungsrückseite, Blick aus der inneren Fläche gegen Nordosten. Rechts der wenig deutliche Wall, im linken Bildteil die mittlere Befestigungslinie; die Wallkronen sind durch Moosbewuchs deutlich (Foto J. Marounek, 2022).

Abb. 12: Lomec, Befestigungsanlagen II (links) und III (rechts). Analyse der nicht vollendeten (rote) und vollendeten (grüne Unterfärbung) Teile der Befestigung. An den Querprofilen die nicht vollendeten (grün) und vollendeten (rot) ersichtlich gemachten Partien von Wällen und Graben; punktierte Linien umzeichnen die geplante Gestalt der Befestigung. Pfeile zeigen die Eingangspassagen aus der Bauzeit.

Abb. 13: Lomec, Befestigungsanlage II. Skizze von Kliment Čermák, 1880er Jahre (Stadtmuseum und -bibliothek Čáslav; übernommen aus: Tomášek 2004).

(Übersetzung J. Noll)